

Стаття висвітлює загальні підходи до профілактики, превентивної освіти у дослідженнях співробітників лабораторії превентивного виховання Інституту проблем виховання АПН України, лабораторії педагогічних інновацій Інституту педагогіки АПН України та вчителів-практиків Святошинського р-ну м. Києва та м. Жовті Води Дніпропетровської обл.

Статья освещает общие подходы к профилактике, превентивному образованию в исследованиях сотрудников лаборатории превентивного воспитания Института проблем воспитания АПН Украины, лаборатории педагогических инноваций Института педагогики АПН Украины и учителей-практиков Святошинского р-на г. Киева и г. Желтые Воды Днепропетровской обл.

The article lights the general searches of approaches to alteration of preventive educate space of research workers of laboratory of preventive education of the Institute of problems education of APN Ukraine, laboratories of pedagogical innovation of Institute of pedagogic of APN Ukraine and teachers-practical workers of the Svyatoshynskiy district of Kiev and Zhovti Vody of the Dnepropetrovsk region.

ВИХОВНИЙ ПРОСТІР: СУТНІСТЬ І ТЕХНОЛОГІЯ СТВОРЕННЯ

В.І.Кириченко, Г.Г.Ковганич

*Світ, у якому житимуть наші діти,
змінюється у чотири рази
швидше, аніж наші школи*

Віллард Деджет

В умовах відродження інтересу до виховання і розуміння його ролі для розвитку суспільства, уже недостатньо говорити про необхідність центрального виховного процесу на особистості дитини, адже досягти успіхів без реальних механізмів виховання неможливо. Наукові дослідження і педагогічна практика доводять, що такими ефективними механізмами є **виховна система і виховний простір**. Якщо про перший з них – "виховну систему" – маємо вже чимало інформації, то другий – "виховний простір", на мою думку, не привернув ще достатньої уваги українських педагогів. Однак на теренах країн близького зарубіжжя він вже доказово засвідчив свою ефективність.

Поняття "виховна система" вперше було введено російським академіком Л.І. Новиковою та її науковою школою у 1989 році. Відтоді пройшло майже 10 років, а в Україні тільки-но набирає сили хвиля зацікавленості моделюванням виховних систем навчальних закладів. Ми втрачаємо не тільки час. Разом із швидким плином часу ми втрачаємо ціле покоління дітей, бо, занурені у повсякденні клопоти, ми не завжди усвідомлюємо, що наразі маємо справу із "новою" дитиною, яку погано розуміємо, стосовно якої застосовуємо застарілі виховні схеми і технології. Ігнорування цієї специфіки може коштувати надто дорого. Тож чи не варто зупинитися і проаналізувати проблеми, з якими безпосередньо пов'язані зміни підходів до організації виховання дітей та молоді у XXI столітті?

Не випадково епіграфом ми взяли слова Вілларда Деджета: "Світ, у якому житимуть наші діти, змінюється у чотири ра-

зи швидше, аніж наші школи", бо, на нашу думку, освітяни України надзвичайно повільно усвідомлюють нагальність проблеми технологізації навчально-виховного процесу.

XXI століття – це час переходу до інформаційного суспільства у якому технологічне забезпечення розвитку основних його секторів, якість людського потенціалу, рівень освіченості, вихованості і культури всього населення набувають вирішального значення для економічного і соціального поступу країни.

Атрибутом інноваційного загальноосвітнього навчального закладу XXI століття стане відкритий виховний простір, спрямований на плекання дитини як суб'єкта власного життя й успіху, оволодіння нею життєвою компетентністю.

Останніми роками увага науковців-дослідників різних галузей зосереджена на проблемі розвитку. Наразі і в освітньому просторі України стало аксіомою, що метою виховання є розвиток особистості дитини, тому багато навчальних закладів ставлять перед собою саме цей дороговказ, конкретизуючи його через увагу нових якостей особистості. Удосконалення ж чи створення механізмів, технологій, методів виховання як мета зустрічається надзвичайно рідко, однак є не менш нагальним і важливим, бо дає відповідь на ключове питання – "Як це зробити?" Тому видається доречним звернути увагу на технологічний аспект проблеми.

У категоріально-понятійному апараті виховання співіснує родове гніздо схожих, але не тотожних понять:

Виховний простір школи покликаний допомогти зростаючій людині визначити своє місце в динамічному суспільстві з ринковою економікою, скористатися шансами, які дає суспільство та уникнути небезпек.

Ми, услід за І.Г.Єрмаковим, вважаємо, що виховний простір школи відіграватиме в майбутньому роль своєрідного тренувального майданчика, який дасть змогу виховувати дитину не словесними нотаціями, а узгодженим комплексом виховних інтервенцій, які включатимуть особливу організацію життя школи, організацію життєдіяльності учня в школі, соціальну практику, соціальне та життєве проектування, залучення вихованця до духовних надбань життєтворчості. *Сходження, поєднання виховного простору школи та життєвого простору учня породжує простір розвитку життєстійкості та життєздатності учня.*

Наведені визначення доповнюють одне одного, висвітлюючи означений феномен різними гранями. Об'єднує їх те, що структурною одиницею виховного простору завжди є освітній, культурний, медичний або будь-який інший заклад, професійний колектив якого бере участь у створенні цього простору.

Найбільш істотною якісною характеристикою виховного простору є *узгоджена цілісність*, тому що саме вона забезпечує ефективність його впливу на особистість дитини.

Розбудова виховного простору ґрунтується на двох взаємопов'язаних та взаємобумовлених елементах: *принципах і процесах*. *Принципами*, які відіграють роль "наріжних каменів" усієї споруди, ми вважаємо:

- ♦ *превентивність* – перетворення середовища ризиків на простір можливостей для самореалізації особистості дитини дає змогу значно підвищити ефективність виховної роботи, попередити поширення негативних явищ у дитячому і молодіжному середовищі;

- ♦ *стратегічне планування* – перехід від "кризового менеджменту" до проектування життєвих перспектив разом із дитиною; організація діяльності дитини щодо освоєння і привласнення виховного простору забезпечує запуск механізмів саморозвитку і життєтворчості;

- ♦ *адвокація* – вплив на відповідальних осіб, які можуть допомогти створенню виховного простору; лобювання інтересів навчального закладу і дітей у місцевій громаді;

- ♦ *міжсекторальне партнерство* – школа не може і не повинна вирішувати всіх проблем виховання самотужки. Вибудовуючи виховний простір, педагоги мають враховувати педагогічні цілі (школи як соціокультурної системи) і непедагогічні (тобто цілі самих дітей) і об'єднувати для розв'язання виховних проблем усіх учасників педагогічної взаємодії – педагогів, батьків, учнів, громаду. Підвищити рівень цієї роботи дозво-

ляє розгалужене міжсекторальне партнерство, коли фахівці різних секторів, дотичних до проблеми виховання (освіти – медицини – соціальних служб – правоохоронних органів – служб у справах сім'ї, молоді та спорту – установ культури тощо) об'єднують зусилля і ресурси, взаємозбагачуючи і взаємодоповнюючи одне одного;

- ♦ *участь усіх учасників педагогічної взаємодії (ДІТИ – БАТЬКИ – ПЕДАГОГИ – ПАРТНЕРИ)* – структура виховного простору, створювана лише педагогами, нерідко виявляється чужою, жорсткою для дитини, а, отже, – і не ефективною, і не життєздатною. Жорсткість структури може бути результатом її заданості "зверху", без врахування активності дитини з освоєння і творчого привласнення простору. Інший варіант жорсткості структури – "гіперсприятливий" простір, "тепличне середовище", коли вже нічого освоювати – усе пред'являється дитині в зручному рафінованому вигляді (М.Шакурова). Причетність до події, приклад, спільна діяльність є надзвичайно потужними стимуляторами особистісного зростання дитини.

Сам процес створення виховного середовища можна поділити на 5 кроків, або ж етапів:

1. **Окреслення кола виховних проблем ЗНЗ** – моментальний "знімок" життя ЗНЗ і громади, пошук відповідей на питання "ЩО ми маємо?", "ДЕ ми зараз?".

2. **Аналіз проблем і причин** – коли проблеми окреслено, важливо зрозуміти причини їх появи, для того аби ухвалені пізніше рішення усували не симптоми, а причини; пошук відповіді на питання "ЧОМУ?".

3. **Розробка проекту виховного простору** – розробляється стратегічний план змін, визначаються шляхи його реалізації, тактика вирішення проблеми, добираються технології і методи, іде пошук ресурсів і залучення партнерів; при моделюванні виховного простору особливе значення мають діагностика середовища, його позитивного і негативного потенціалу, вивчення потреб і мотивів учасників – як групових (школи, закладу позашкільної освіти, різних центрів соціальної, психологічної допомоги, неформальних об'єднань дітей і дорослих, що знаходяться в окресленому середовищі тощо), так і індивідуальних (діти, батьки, педагоги); пошук відповідей на питання "ДЕ ми хочемо опинитися?" і "ЯК?".

4. **Реалізація проекту** – здійснення певних дій, відстеження логіки розвитку подій і результатів, прогнозування перешкод, своєчасна корекція тактики; пошук відповіді на питання "ЩО ВІДБУВАЄТЬСЯ?".

5. **Рефлексія** – аналіз та оцінка результатів; пошук відповідей на питання "Чи вдалося досягти очікуваних результатів?", "Чи зробили все, що мали зробити?", "ЩО ЗМІНИЛОСЯ?".

Щодо самих процесів створення, то варто зазначити, що виховний простір і його

Виховний простір школи покликаний допомогти зростаючій людині визначити своє місце в динамічному суспільстві з ринковою економікою, скористатися шансами, які дає суспільство та уникнути небезпек.

Ми, услід за І.Г.Єрмаковим, вважаємо, що виховний простір школи відіграватиме в майбутньому роль своєрідного тренувального майданчика, який дасть змогу виховувати дитину не словесними нотаціями, а узгодженим комплексом виховних інтервенцій, які включатимуть особливу організацію життя школи, організацію життєдіяльності учня в школі, соціальну практику, соціальне та життєве проектування, залучення вихованця до духовних надбань життєтворчості. *Сходження, поєднання виховного простору школи та життєвого простору учня породжує простір розвитку життєстійкості та життєздатності учня.*

Наведені визначення доповнюють одне одного, висвітлюючи означений феномен різними гранями. Об'єднує їх те, що структурною одиницею виховного простору завжди є освітній, культурний, медичний або будь-який інший заклад, професійний колектив якого бере участь у створенні цього простору.

Найбільш істотною якісною характеристикою виховного простору є *узгоджена цілісність*, тому що саме вона забезпечує ефективність його впливу на особистість дитини.

Розбудова виховного простору ґрунтується на двох взаємопов'язаних та взаємообумовлених елементах: *принципах і процесах*. *Принципами*, які відіграють роль "наріжних каменів" усієї споруди, ми вважаємо:

- ♦ *превентивність* – перетворення середовища ризиків на простір можливостей для самореалізації особистості дитини дає змогу значно підвищити ефективність виховної роботи, попередити поширення негативних явищ у дитячому і молодіжному середовищі;

- ♦ *стратегічне планування* – перехід від "кризового менеджменту" до проектування життєвих перспектив разом із дитиною; організація діяльності дитини щодо освоєння і привласнення виховного простору забезпечує запуск механізмів саморозвитку і життєтворчості;

- ♦ *адвокація* – вплив на відповідальних осіб, які можуть допомогти створенню виховного простору; лобювання інтересів навчального закладу і дітей у місцевій громаді;

- ♦ *міжсекторальне партнерство* – школа не може і не повинна вирішувати всіх проблем виховання самотужки. Вибудовуючи виховний простір, педагоги мають враховувати педагогічні цілі (школи як соціокультурної системи) і непедагогічні (тобто цілі самих дітей) і об'єднувати для розв'язання виховних проблем усіх учасників педагогічної взаємодії – педагогів, батьків, учнів, громаду. Підвищити рівень цієї роботи дозво-

ляє розгалужене міжсекторальне партнерство, коли фахівці різних секторів, до яких належить до проблеми виховання (освіти – медицини – соціальних служб – правоохоронних органів – служб у справах сім'ї, молоді та спорту – установ культури тощо) об'єднують зусилля і ресурси, взаємозбагачуючи і взаємодоповнюючи одне одного;

- ♦ *участь усіх учасників педагогічної взаємодії (ДИТИ – БАТЬКИ – ПЕДАГОГИ – ПАРТНЕРИ)* – структура виховного простору, створювана лише педагогами, нерідко виявляється чужою, жорсткою для дитини, а, отже, – і не ефективною, і не життєздатною. Жорсткість структури може бути результатом її заданості "зверху", без врахування активності дитини з освоєння і творчого привласнення простору. Інший варіант жорсткості структури – "гіперсприятливий" простір, "теплине середовище", коли вже нічого освоювати – усе пред'являється дитині в зручному рафінованому вигляді (М.Шакурова). Причетність до події, приклад, спільна діяльність є надзвичайно потужними стимуляторами особистісного зростання дитини.

Сам процес створення виховного середовища можна поділити на 5 кроків, або ж етапів:

1. **Окреслення кола виховних проблем ЗНЗ** – моментальний "знімок" життя ЗНЗ і громади, пошук відповідей на питання "ЩО ми маємо?", "ДЕ ми зараз?".

2. **Аналіз проблем і причин** – коли проблеми окреслено, важливо зрозуміти причини їх появи, для того аби ухвалені пізніше рішення усували не симптоми, а причини; пошук відповіді на питання "ЧОМУ?".

3. **Розробка проекту виховного простору** – розробляється стратегічний план змін, визначаються шляхи його реалізації, тактика вирішення проблеми, добираються технології і методи, іде пошук ресурсів і залучення партнерів; при моделюванні виховного простору особливе значення мають діагностика середовища, його позитивного і негативного потенціалу, вивчення потреб і мотивів учасників – як групових (школи, закладу позашкільної освіти, різних центрів соціальної, психологічної допомоги, неформальних об'єднань дітей і дорослих, що знаходяться в окресленому середовищі тощо), так і індивідуальних (діти, батьки, педагоги); пошук відповідей на питання "ДЕ ми хочемо опинитися?" і "ЯК?".

4. **Реалізація проекту** – здійснення певних дій, відстеження логіки розвитку подій і результатів, прогнозування перешкод, своєчасна корекція тактики; пошук відповіді на питання "ЩО ВІДБУВАЄТЬСЯ?".

5. **Рефлексія** – аналіз та оцінка результатів; пошук відповідей на питання "Чи вдалося досягти очікуваних результатів?", "Чи зробили все, що мали зробити?", "ЩО ЗМІНИЛОСЯ?".

Щодо самих процесів створення, то варто зазначити, що виховний простір і його

структура є результатом взаємодії процесів диференціації та інтеграції. Якщо диференціація припускає визначення завдань і функцій кожного компонента простору, то інтеграція погоджує їх у єдине ціле. Тільки диференціація веде до мозаїчності простору, а інтеграція – до монолітності, але може привести й до ігнорування особливостей його компонентів і навіть до безваріантності.

Своєрідними концентрами, які містять методи, прийоми і форми, що дозволяють вирішувати проблеми виховного простору, характерні для тієї чи іншої цільової групи, на нашу думку, можуть виступати:

- ♦ Реорганізовані органи шкільного і учнівського самоврядування.

Це повністю відповідає намірам Міністерства освіти і науки України побудувати дієву систему державно-громадського управління освітою. Останнім часом створення органів учнівського самоврядування стає однією з найпопулярніших форм роботи з підлітками та старшокласниками, оскільки уявляється найбільш доступним засобом формування у підлітків навичок планування, аналізу, практичних навичок, досвіду взаємодії із однолітками і дорослими. Однак у цій роботі є певні обмеження:

- ♦ як правило, ради учнівського самоврядування є внутрішньошкільними організаціями, але рамки шкільного простору затісні для підлітків. Вирішення внутрішньошкільних проблем не робить необхідним вихід у громаду, а отже, не дає можливості освоїти цілий ряд важливих ситуацій (сюжетів) соціальної взаємодії;

- ♦ у створенні в школі ради самоврядування, зазвичай, беруть участь учні, у яких не виникає проблем з навчальною та соціальною взаємодією;

- ♦ оскільки школа є простором організації навчальної діяльності, в ній мало можливостей для розгортання діяльності учнів із соціального проектування;

- ♦ простору школи недостатньо для розгортання діяльності самоврядування, оскільки у школі дуже мало обов'язків, виконання яких є насправді привабливим для дітей.

У виховному просторі ради учнівського самоврядування мають стати окремими структурами підліткових спільнот. Її тько побудована їх взаємодія з іншими підлітковими підструктурами може стати основою моделі, що допомагає формувати уявлення школярів про складний устрій соціальних інститутів та взаємовідносини між ними;

- ♦ Спеціальні навчальні предмети чи факультативні курси, що сприяють запуску механізму саморозвитку особистості.

Школа має створювати умови для самовизначення і самореалізації. Наразі багато психологів, особливо шкільних, зайнялися розробкою і написанням різного роду програм та курсів, метою яких є підвищення рівня самосвідомості дитини, створення умов для її самореалізації і саморозвитку. Ці кур-

си, як правило, проводяться в урочному режимі чи у форматі тренінгу. Вони є певною цікавою несподіванкою для дітей і вважаються актуальними і потрібними, на думку батьків. Наприклад, "Культура життєвого самовизначення" – курс дозволяє дітям і підліткам відкрити власне "Я", використовуючи засоби сучасної психологічної науки та враховуючи запити самих школярів.

Однак цей підхід є дещо елітарним, він розрахований на дітей, у яких вже склалися інтелектуальні цінності і комунікативні компетенції. Зазвичай для дітей цієї групи питання входження у доросле суспільство не є проблемним. У своїй більшості вони здатні самостійно або за допомогою батьків здійснити точний аналіз соціальної ситуації і достатньо вдало вписатися у нову суспільну структуру.

Нам уявляється надзвичайно важливим розробити загальний підхід, такі курси, що дозволяли би оформлювати провідну діяльність підлітків, які належать до різних прошарків суспільства, і, особливо дітей "групи ризику". Це можуть бути тренінгові курси із розвитку навичок спілкування, побудови міжособистісних відносин, самопізнання і пізнання інших, розвитку критичного мислення чи уміння розв'язувати конфлікти, розвиток креативності, толерантності тощо.

Тут вдалим прикладом може слугувати робота Школи конфліктології, бізнес-тренінгів або тренінгів лідерства, волонтерства, що базується на методології розвитку життєвих навичок;

- ♦ Розгалужена мережа гуртків, клубів, секцій за уподобаннями.

Це достатньо поширений варіант організації діяльності підлітків. Відповідні установи позашкільної освіти мають величезний досвід і багатий науково-практичний матеріал із цього напрямку. У роботі з дитячими колективами переважають здебільшого два види діяльності: гурткова та позаурочна, а у змісті навчання вирізняються різноманітні напрями. Цей підхід, безперечно, дозволяє:

- ♦ охопити позаурочною діяльністю величезну кількість дітей;

- ♦ проводити роботу з допрофесійної підготовки і професійної орієнтації, залучаючи різних фахівців, демонструючи дітям успішних дорослих, висвітлюючи їм особливості певної професії;

- ♦ ситуація гуртка робить реальною можливість створення невеликого згуртованого дитячого колективу за ознакою спільності інтересів чи захоплення.

Разом з тим, цей підхід не враховує таких особливостей підліткового віку, як прагнення до дорослості і самостійності, високу мотивацію на прояв себе у соціумі, потребу у суспільному визнанні.

У виховному просторі позиція дорослого, який працює з підлітками, змінюється. Найбільш ефективною в роботі з цією віковою групою є не позиція керівника гуртка, а позиція консультанта, яка дає дитині можли-

вість усвідомити свою особисту причетність за результат справи.

Ми пристаємо до поглядів тих психологів (І. Бех), які вважають, що підліток повинен мати максимальну свободу для вибору свого напрямку діяльності. Об'єднання додаткової освіти у школі і поза нею у єдиному розвивальному просторі, створення умов для соціалізації дітей і підлітків через інтеграцію основної і додаткової освіти з виходом на до-професійну підготовку, спрямовування дітей і підлітків на реалізацію їх власних проєктів, а не на формування спеціальних умінь зробляють діяльність учня суспільно значущою і для нього самого і для його референтної групи.

♦ Дитячі і молодіжні громадські організації.

Сьогодні політичний та соціальний устрій держави надзвичайно складний: багатопартійність, розшарування суспільства, відсутність однієї загальнодержавної ідеології і, як наслідок, зникнення єдиних культурних та морально-етичних норм. Наразі саме існування єдиної дитячої організації на кшталт піонерської чи комсомольської видається проблематичним. По-перше, тому що вона одна не зможе виконувати основну свою функцію пред'явлення підростаючому поколінню усіх норм і законів такої складної за структурою держави як Україна. По-друге, тому що сьогодні існує надто багато різних норм і цінностей відповідно різним соціальним прошаркам чи групам.

Логіка сучасного суспільного розвитку вимагає існування різноманітної кількості дитячих і молодіжних організацій та, ймовірно, декількох освітніх ідеалів. Виховний простір дає можливість пред'явити підліткам ті позиції "суспільного дорослого", які відповідатимуть новій стартовій структурі суспільства, регіональним, національним, релігійним та іншим особливостям спільнот і спонукатимуть молодь до критичного усвідомлення переваг і недоліків різних відомих їм організацій, об'єднань чи груп.

Проблема диференціації дитячих колективів наразі є однією з найбільш актуальних у педагогіці насамперед тому, що сучасна дитина входить у світ, формується і розвивається як особистість через різні за своїм виховним потенціалом, складністю структури, тривалістю функціонування колективи. І коли ми говоримо про колектив як фактор розвитку особистості підростаючої людини, то маємо на увазі цілу мережу колективів, до яких може входити сучасна дитина. Вони не є ідентичними, і це добре. Навпаки, доцільно, щоб колективи, до яких включається дитина, були різними і за характером діяльності, і за способом входження до них дітей, і за характером ролей, які вони у цих колективах можуть проживати, і за терміном перебування у них дітей.

Визначаючи виховання у колективі і через колектив стрижнем процесу виховання, ми враховуємо, що дитина зазнає, крім того,

найрізноманітніших цілеспрямованих впливів фронтального (або масового), групового й індивідуального характеру, механізми дії яких аж ніяк не ідентичні, тому у виховному просторі бажано використовувати широкий спектр базових і похідних освітніх та виховних технологій, як-то:

♦ виховання на основі системного підходу (І.Новікова, Н.Селіванова);

♦ гуманне колективне виховання (В.Сухомлинський);

♦ саморозвиток особистості (О.Ухтомський, Г.Селевко);

♦ життєтворчий і соціально-педагогічний супровід (О.Газман, І.Єрмаков);

♦ колективне творче виховання (І.Іванов, С.Шацький);

♦ життєве і соціальне проєктування (І.Єрмаков);

♦ соціальна практика;

♦ соціальна реабілітація;

♦ персоніфіковане виховання (Є.Степанов);

♦ соціальна робота;

♦ школа-клуб;

♦ школа-центр виховання у соціальному середовищі (С.Шацький) тощо.

Безперечно, у кожній конкретній ситуації, моделі або кожному проєкті виховного простору необхідно добирати свій варіант сполучення ефективних виховних технологій, максимально враховуючи сильні і слабкі сторони кожної з них та місцеві ресурси і особливості.

Освоєння і привласнення виховного простору відбувається через суб'єктну діяльність, залучення до процесів творення і реалізації виховної політики навчального закладу чи громади. Якщо ми хочемо досягти виховної мети, ми маємо прагнути аби більша кількість учасників педагогічної взаємодії брали активну участь у розбудові виховного простору, стали суб'єктами його створення. Вони можуть бути як колективними (професійні спільноти, піклувальні пади, батьківські ради, методичні об'єднання класних керівників, Ради профілактики, органи учнівського самоврядування, дитячі громадські організації), так і індивідуальними (педагоги, діти, батьки, партнери-особи, що ухвалюють рішення, депутати, соціальні працівники, лікарі, спортсмени, актори, "зірки" шоу-бізнесу тощо).

Основним механізмом створення виховного простору є взаємодія суб'єктів, об'єднаних однаковою розумінням концепції виховного простору, педагогічних задач, єдиними принципами і підходами до виховання, подіями, у яких ключовим технологічним моментом є їхня спільна перетворююча діяльність.

Саме в цьому і полягає різниця між виховним простором та середовищем. Середовище у своїй основі – даність, а не наслідок конструктивної діяльності. Виховний же простір – результат олюднення, спільної

діяльності, при чому не тільки творчої, але й інтегруючої.

Таким чином, середовище треба уміти використовувати у виховних цілях, а виховний простір треба уміти створювати.

Сьогодні відомі принаймні три варіанти структури виховного простору:

1. Ініціаторами створення виховного простору є школа або група шкіл, навколо яких він вибудовується, підтягуючи до себе інші структурні одиниці (проект "Місто сприятливе до дитини" – м. Жовті Води Дніпропетровської області).

2. Усі заклади – рівноправні творці виховного простору, що будується на основі договору через встановлення зв'язків доповнення (проект "Активізація громади на розв'язання проблем дітей і підлітків" – м. Сарни Рівненської обл.).

3. В центрі виховного простору знаходиться будь-який заклад, але не школа, який ініціює партнерську співпрацю і залучення інших структурних одиниць (проект "Превентивний простір дружній до дитини" – Святошинський район м. Києва).

При створенні виховного простору нерідко складається ситуація, коли виховні системи шкіл, інших освітніх закладів, що входять у нього, менш сформовані і розвиваються не так інтенсивно, як інші компоненти. Виховний простір як організація більш високого рівня "підштовхує", синхронізує їхній розвиток.

Виховний простір може реалізуватися на рівнях освітнього закладу, муніципальному або регіональному, що дозволяє говорити про різні варіанти його функціонування.

Виховний простір може виникнути в результаті ініціативної діяльності як "зверху" (насамперед територіальних органів місцевого самоуправління, у тому числі – управління освітою), так і діяльності дітей з освоєння і привласнення життєвого простору, в основі якої лежать їхні особистісні потреби.

Отже, підсумовуючи, можемо зазначити:

1. Сьогодні поняття "виховний простір" має право на входження у категоріальне поле педагогіки, тому що воно є феноменом педагогічної дійсності, який поряд із виховною системою є дієвим механізмом виховання сучасного школяра.

2. Для того, щоб створити виховний простір, ми маємо:

- ♦ визначити необхідні, основні його компоненти і те, що повинно їх зв'язувати, об'єднувати;
- ♦ органічно вписати у процеси творення дітей, залучивши їх до розробки виховної політики;
- ♦ розробити, закласти моделюючи зв'язки;
- ♦ визначити провідний вид діяльності (або декілька);
- ♦ залучити до партнерської взаємодії якомога більше соціальних інституцій, що опікуються вихованням дітей та молоді.

Тільки тоді можна розраховувати на те, що виховний простір стане істотним факто-

ром особистісного розвитку школярів. В іншому разі окремі компоненти середовища впливатимуть на дітей, але цей вплив зовсім не обов'язково буде позитивним. Маємо достатньо прикладів того, як неорганізоване у виховному плані середовище здатне звести нанівець усі зусилля педагогів.

На завершення зазначимо, що при бажанні можна достатньо швидко спроектувати виховну модель чи створити проект виховного простору, але необхідно пам'ятати, що це – лише перший крок на довгій виховній стежині.

Від моменту задуму до реалізації ідеї пройдуть роки, впродовж яких відбудеться багато змін. Ми наводимо приклад проекту з розбудови превентивного простору Святошинського району м. Києва і матеріали тренінгу з встановлення партнерської взаємодії у розбудові превентивного виховного простору, сподіваючись, що вони стануть імпульсом для ваших пошуків. Однак, не використовуйте готові моделі. Згадайте мудрі слова Костянтина Ушинського, який попереджав, що передаються не досвід, а ідеї. Сам досвід створюється власними зусиллями колективу однодумців у єдності науково-го підґрунтя і педагогічної практики.

ПРОЕКТ

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПРЕВЕНТИВНОГО ВИХОВНОГО ПРОСТОРУ

Актуальність проекту

Глибока криза всіх сфер життя суспільства зумовила загострення соціальних проблем та явищ і посилила негаразди у середовищі дітей та молоді.

У значної частини дітей та молоді виникають проблеми як особистісного, так і міжособистісного характеру: відсутність навичок асертивної поведінки і спілкування з іншими людьми, невпевненість, почуття соціальної відчуженості, відсутність чітких позитивних соціально-рольових орієнтирів, нехтування собою як особистістю, проблеми інтеграції до нового середовища.

Спостерігається спад інтересу до навчання і праці, низький рівень культури організації дозвілля, нехтування правовими, моральними, соціальними нормами. Все частіше проявляються грубість і зухвалість у ставленні до дорослих, бродяжництво, жебрацтво, пограбування, хуліганство.

Деструктивно впливає на життя дітей залежність від азартних ігор та комп'ютера. Постійно перебуваючи в полі комп'ютерної залежності, діти менше вербально спілкуються з однолітками, стають замкненими, емоційно і духовно бідніють.

Серйозне занепокоєння викликає стан здоров'я дітей. Найбільш руйнівний вплив на його стан має поширення шкідливих звичок. Турбує й те, що знижується вік дітей,

які курять, вживають алкоголь, наркотики, швидкими темпами продовжує поширюватися епідемія ВІЛ. Найбільш ураженою віковою категорією є молодь 15-29 років, до якої належить кожний другий ВІЛ-інфікований.

Не втрачає актуальності та гостроти проблема подолання дитячої бездоглядності. Причинами вказаного вище є не лише соціально-економічна ситуація в країні, а й послаблення виховної функції сім'ї, навчальних закладів, загострення суперечностей і конфліктів між дітьми і батьками неналежне виконання ними своїх обов'язків, негативний вплив ЗМІ, існування певної міжвідомчої розмежованості та нескоординованості у розв'язанні проблем виховання неповнолітніх, недостатній рівень професійної компетентності, поінформованості спеціалістів відповідних служб щодо використання ефективних психолого-педагогічних засобів та технологій, які забезпечували б виховання у дітей та молоді суспільно значущих соціальних і морально-духовних цінностей, ключових компетенцій.

Подолання цих причин можливе лише через створення педагогічно збагаченого середовища, превентивного виховного простору, який стане фактором інтегративного впливу на процес розвитку й самореалізації дітей, становлення життєстійкої і життєздатної особистості.

2. Мета і завдання проекту

Мета проекту: сприяння створенню превентивного виховного простору, дружнього до дитини шляхом консолідації зусиль органів державної влади, соціальних інституцій, наукових установ, громадськості в регіоні.

Завдання проекту:

- вивчення реальних можливостей соціокультурного середовища в районі щодо забезпечення прав дитини на освіту та виховання, охорону здоров'я, оздоровлення, залучення до національної та світової культури, права вільно висловлювати думку та бути захищеним від усіх форм насильства;

- проведення соціально-педагогічних і психологічних досліджень з проблем профілактики девіантної поведінки дітей та молоді, ідентифікація чинників, що зумовлюють девіації в їх поведінці;

- аналіз становища дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, поповнення комп'ютерної системи обліку дітей груп ризику;

- формування інформаційно-аналітичного банку даних з усіх аспектів виховання дітей та молоді;

- посилення виховної функції навчальних закладів (дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних), активізація в них роботи щодо створення ефективних виховних систем;

- залучення до активної участі в створенні превентивного виховного простору всіх гілок державної влади, органів місцевого са-

моврядування, недержавних організацій, суспільних інституцій, батьківської громадськості, ЗМІ, бізнесових структур;

- об'єднання зусиль суб'єктів проектної діяльності, спрямованих на узгоджену і своєчасну реалізацію попереджувальних заходів, нейтралізацію і поступове усунення детермінант, які викликають відхилення у поведінці дітей та молоді;

- оптимізація використання кадрових і фінансових ресурсів в сфері виховання дітей та молоді;

- розробка єдиної стратегії створення превентивного виховного простору в районі на основі міжсекторального підходу;

- моделювання, проектування та організація превентивного виховного простору; створення умов для вирішення проблематики життєдіяльності учнів та адаптивно-продуктивного включення їх у соціум;

- розроблення критеріїв моніторингу і оцінки, створення системи моніторингу проекту;

- розробка програм підвищення професійної компетентності учасників і виконавців проекту; організація різних форм підвищення кваліфікації педагогічних працівників шляхом створення гнучкої, оперативної, науково-методичної підготовки;

- проведення конференцій, семінарів, проблемних обговорень з актуальних питань виховання дітей та молоді.

3. Учасники проекту

Учасниками проекту є: педагогічні колективи шкіл та позашкільних навчальних закладів району, батьківська громадськість, органи учнівського самоврядування, органи державної влади, місцевого самоврядування.

4. Виконавці проекту

Виконавцями проекту є: управління освіти Святошинської районної у м. Києві державної адміністрації, лабораторія превентивного виховання Інституту проблем виховання АПН України, лабораторія педагогічних інновацій Інституту педагогіки АПН України.

Функції управління освіти:

1. *Дослідницько-діагностична* – здійснення моніторингових досліджень життєдіяльності навчальних закладів; вивчення соціальних, життєвих проблем учнів, проблем сімей учнів, навчальних закладів, громади; проведення прикладних досліджень.

2. *Прогностично-проектна* – аналіз стану та тенденцій соціокультурного середовища, визначення цілей та завдань, шляхів та засобів його оптимізації, проектування, програмування та планування заходів з реалізації проекту.

3. *Організаційна* – організація розробки і впровадження проекту в загальноосвітніх, позашкільних навчальних закладах району;

здійснення управління процесом впровадження проекту.

4. *Методично-наукова* – методичне забезпечення діяльності структурних підрозділів щодо реалізації проекту; координація процесу цілеспрямованої підготовки педагогів до реалізації проекту.

5. *Інформаційна* – проведення рекламно-просвітницької та інформаційної роботи; оприлюднення результатів реалізації проекту на конференціях, семінарах-презентаціях, у матеріалах публікацій.

6. *Координаційна* – координація діяльності усіх зацікавлених організацій, установ району та учасників проекту; налагодження співробітництва з державними та недержавними структурами.

Функції лабораторії превентивного виховання, лабораторії педагогічних інновацій:

1. *Науково-методична* – забезпечення наукового супроводу реалізації проекту; розроблення програмно-методичного забезпечення проекту; організація підвищення кваліфікації учасників проекту; забезпечення підтримки інноваційної виховної практики навчальних закладів району.

2. *Дослідницько-діагностична* – здійснення системного аналізу реальної практики виховання дітей та молоді; спільне окреслення напрямів прикладних досліджень в навчальних закладах району, спрямованих на реалізацію проекту; здійснення моніторингу рівня розвитку виховних систем; поточне діагностування та коригування проекту, прогнозування подальших дій.

3. *Організаційна* – організація проведення конференцій, семінарів, проблемних обговорень з питань реалізації проекту.

4. *Інформаційна* – формування інформаційно-аналітичного банку даних з усіх аспектів реалізації проекту, що охоплює: інноваційні програми, конкретний досвід реалізації програм; рекомендації щодо взаємодії навчальних закладів з сім'єю, органами державної влади, громадськими організаціями; сприяння розширенню співробітництва із засобами масової інформації щодо висвітлення досвіду реалізації проекту; розширення видавничої діяльності щодо випуску науково-методичної літератури з проблем виховання дітей та учнівської молоді.

5. *Координаційна* – залучення усіх зацікавлених наукових установ до реалізації проекту, координація їх діяльності.

6. *Прогностично-проектна* – визначення теоретичних засад проектування стратегії створення та розвитку превентивного виховного простору; визначення теоретико-методологічних основ виховання дітей та учнівської молоді в умовах виховного простору.

7. *Редакційно-видавнича* – редагування підготовлених до видання програм, навчальних і методичних посібників, результатів

дослідно-експериментальної роботи, статей; здійснення реклами соціально-педагогічних ініціатив, новацій і реальних досягнень проекту; розвиток зв'язків і взаємодії з фаховими педагогічними виданнями та видавництвами.

5. Етапи реалізації проекту

Термін дії проекту: вересень 2007р. – серпень 2012 р.

Підготовчий період: вересень 2007р. – серпень 2008 р.

- ♦ Вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду з проблеми.

- ♦ Теоретичне та науково-методичне обґрунтування засад, форм і методів розв'язання проблеми.

- ♦ Проведення циклу семінарів-тренінгів для керівників ЗНЗ, педагогічних працівників, батьківської громадськості, учнівської молоді "Превентивний виховний простір, дружній до дитини – ефективний засіб профілактики негативних явищ в дитячому середовищі".

- ♦ Створення ресурсного центру з превентивного виховання на базі Центру позашкільної роботи.

- ♦ Проведення соціологічних досліджень з проблем превентивного виховання, створення інформаційно-аналітичного банку даних.

- ♦ Поширення інформації про проект – серед педагогічної, батьківської громадськості, учнівської спільноти, формування громадської і педагогічної думки щодо проекту.

- ♦ Створення творчої групи з координації та розробки навчально-методичного і науково-методичного забезпечення проекту.

- ♦ Розробка програми прикладного дослідження.

- ♦ Розробка критеріїв проведення моніторингу і оцінки проекту.

- ♦ Проведення Всеукраїнської науково-практичної конференції "Теорія і практика проектування виховних систем навчальних закладів району".

- ♦ Проведення колегії управління освіти з питань координації зусиль, проведення аналізу та уточнення стратегії становлення та розвитку превентивного виховного простору, дружнього до дитини.

- ♦ Розроблення інформаційно-методичних матеріалів з питань превентивного виховання.

- ♦ Підготовка і видання навчально-методичного посібника "Превентивне виховання: проблеми, досвід, перспективи".

Основний період: вересень 2008р. – червень 2011р.

1. Надання підтримки експериментальним проектам:

- ♦ Спеціалізована школа № 200 – Формування здорового способу життя дітей на засадах розвитку життєвих навичок.

♦ Ліцей "Еко" № 198 – Превентивний потенціал виховної системи.

♦ Спеціалізована школа № 287 – Розвиток компетенцій здорового способу життя.

♦ Центр позашкільної роботи – Становлення життєстійкої і життєздатної особистості засобами позашкільної освіти.

♦ Спеціалізована школа № 197 ім. Дмитра Луценка – Інноваційні технології превентивного виховання.

♦ Гімназія східних мов № 1 – Формування в учнів правової культури.

2. Розроблення та включення до планів роботи методичних об'єднань шкіл та позашкільних закладів питань превентивного виховання.

3. Впровадження модульних програм для дітей та учнівської молоді в освітніх закладах району.

4. Проведення міжгалузевої наради-семінару з питань реалізації проекту.

5. Висвітлення у засобах масової інформації ходу реалізації проекту.

6. Забезпечення участі педагогічних працівників у семінарах, виставках, конференціях і тренінгах з питань превентивного виховання.

7. Проведення науково-практичної конференції "Профілактика негативних явищ в дитячому середовищі в умовах превентивного виховного простору".

Вересень 2011 р. – серпень 2012 р.

1. Оцінка результату проекту.

2. Підготовка і видання науково-методичного посібника "Превентивне виховання: нове століття, нові проблеми, нові перспективи".

3. Проведення науково-практичної конференції "Становлення життєстійкої та життєздатної особистості в умовах превентивного виховного простору".

4. Поширення досвіду експериментальних шкіл у ЗНЗ району та м. Києва.

6. **Очікувані результати реалізації проекту.**

Реалізація проекту "Стратегія створення та розвитку превентивного простору, дружнього до дитини дасть можливість:

- створити необхідні умови для виховання дітей та учнівської молоді, їх розвитку, соціалізації;

- піднести роль виховання у педагогічному процесі навчальних закладів шляхом створення та розвитку ефективних виховних систем;

- забезпечити ефективність профілактичної роботи щодо попередження асоціальних проявів, правопорушень, злочинів серед дітей та учнівської молоді, дитячої бездоглядності;

- підвищити професійну компетентність педагогів, спеціалістів державних і недержавних структур, активізувати творчий потенціал педагогів у доборі методів, форм, засобів, технологій превентивного виховання;

- організувати системний моніторинг динаміки розвитку змін в організації й оцінці ефективності процесу виховання дітей та учнівської молоді;

- активізувати діяльність органів місцевого самоврядування, територіальні громади у вихованні дітей;

- розширити спектр суб'єктів превентивного виховання;

- налагодити ефективне співробітництво з державними та недержавними організаціями і фондами, діяльність яких спрямовується на вирішення завдань виховання дітей та учнівської молоді;

- забезпечити широку участь дітей та учнівської молоді у життєдіяльності навчальних закладів, у житті району;

- посилити роль сім'ї у вихованні дітей, зміцнити взаємодію сім'ї з навчальними закладами, державними та громадськими організаціями;

- відновити інфраструктуру виховної роботи з дітьми та молоддю за місцем проживання.

Автори – розробники проекту:

Ковганич Г.Г. – методист Центру позашкільної роботи "Північне сяйво" Святошинського району м. Києва,

Кириченко В.І. – науковий співробітник лабораторії превентивного виховання Інституту проблем виховання АПН України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Нечаев М. Про моделирование воспитательной системы школы будущего. / М. Нечаев. // Управление школой. – № 16 (427). – 16-31 августа 2006 г. – С. 43-45.

2. Єрмаков І.Г. Виховання життєдіяльності: моделі виховних систем. / І.Г. Єрмаков. – Х.: Вид. група "Основа", 2006. – 224 с.

3. Виховні системи у контексті життєтворчості особистості: практико-зорієнтований збірник / [Ред. рада: Г. Терпиловська (гол.), І. Єрмаков (наук. ред.), Г. Ковганич та інші]. – К.: ТОВ "Енергія +", 2006. – 188 с.

4. Гуманистические воспитательные системы вчера и сегодня (в описаниях авторов и исследователей) / [ред.-составитель Е. Соколова, под научн. ред. док. пед. наук Н. Селивановой]. – М.: Пед. общ-во России., 1998. – 336 с.

5. Сорока Г. І. Сучасні виховні системи і технології. / Г.І. Сорока. – Х.: Вид. група "Основа", 2003.

Стаття надійшла в редакцію 3.02.09 ■